

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

VILNIAUS AUTONOMISTAI IR JŪ 1904-1905 m. LIETUVOS POLITINĖS AUTONOMIJOS PROJEKTAI

Rimantas Miknys

Nepaprasčiausias - labiausiai istorinis - politinio šalies individualumo patvirtinimas yra jos valstybingumas - tai, ką vadiname Nepriklausomybe...

Kitos Lietuvos -kaip Lietuva - nėra...
(Michal Römer. Niema Liudvika Abramowicza // Gazeta Codzienna. - 1940.02.25)

Taip kalbėjo M.Römeris, palydėdamas į amžinybę krajovcų idėjinės-politinės krypties mohikaną L.Abramovičių. Šiltai apibūdindamas pastarojo siekius ir idealus, kartu išsakė ir savo nuostatą Lietuvos atžvilgiu. Nuostatą, kuri išsikristalizavo jaunystėje, kurios nepakeitė net sunkūs, skausmingi istorijos išbandymai, privertę jį skirtingai nuo L.Abramovičiaus, demonstratyviai stoti į vieną iš konfrontuojančių (lenkų-lietuvių) - lietuvių - pusių. Toks apsisprendimas nebuvo paprastas, nes susidūrė su dualistinės prigimties prieštaravimu, kuris vienu atveju jį išaugusį bajorų šeimoje ir susijusį su lenkų kultūra, stūmė į konfliktą su pačiu savimi, antru gi -, kaip Lietuvos bajorą, pilietį, demokratą, branginusį ne abstrakčius demokratinius idealus, o konkretų veikimą, akino jį būti kartu su lietuvių liaudimi, veikti tos liaudies, o tuo būdu ir Lietuvos, naudai. L.Abramovičiaus pozicija, nors ir sutapo Lietuvos sampratoje, nepatenkino jo, nes lėmė sąlyginai pasyvaus žiūrovo vaidmenį 1919-1940 metų įvykiuose (L.Abramovičius pasiliko lenkų okupuotame Vilniuje, kur užsiėmė aktyvia krajovcų idėjų propaganda, skleidė objektyvią informaciją apie Lietuvos Respublikos gyvenimą, leisdamas laikraštį "Przegląd Wilenski").

Tačiau ar tos pačios Lietuvos labai dirbo M.Riomeris ir jo bendražygiai Respublikos metais? Klausimas, kuris iškilo ne dabar, o dargi XX a. pradžioje. Ir, galbūt, keista, jog ypač gyvas vis dar tebebuvo 1940-aisiais. Abejoti M.Riomerio nuoširdumu, įsitikinimo gilumu, teigiant, jog "kitos Lietuvos nėra" netenka, nes 1940 metais jis kartojo tai, ką savo dienoraštyje buvo pasižymėjęs 1915-aisiais: "... Lietuviams Lietuva yra savarankišku ir atskiru vienetu. Taip pat ji suprantama tų lenkų vietinės visuomenės srovių, kurios remiasi taip vadinamu "krašto" pagrindu"¹. Ir čia, ir 1940-aisiais žavėdamasis L.Abramovičiaus, pasisakiusio už istorinį-geografinį ir prieš tautų apsisprendimo teisės principus kuriant valstybes², gyvenimu, darbu ir siekiams, jis savo idealo nekeitė, neabejodamas Lietuvos de facto buvimu. Istorinės-geografinės Lietuvos valstybingumo tradicija jam kaip buvo, taip ir liko gyva. Su šiuo idealu M.Riomeris tebesiejo valstybinio nacionalizmo panaikinimo galimybes, taikios tautų (ypač lenkų ir lietuvių) koegzistencijos perspektyvas buvusioje LDK ir Lenkijos Karalystės teritorijoje.*

Aštraus ir negailestingo atsakymo savo straipsniui M.Riomeris tuoj pat sulaukė iš savo amžininko Juozo Mackevičiaus. Pastarasis oponento idėjose įžiūrėjo pavojų Lietuvos Respublikos -etnografinės valstybės - idėjai, pažymėdamas, jog ta Lietuva, apie kurią kalbėjo L.Abramovičius ir kuria žavisi M.Riomeris, tai visiškai kita Lietuva: su kitomis sienomis, kitomis teritorijomis, apgyvendinta visai kitų gyventojų, visiškai kitaip besitvarkanti politiškai viduje ir išoriškai, besivadovaujanti visai kita valstybine koncepcija³. Taigi, kalbaėjo ne apie kiekvieno jų individualų santykį su vienu ar kitu Lietuvos įvaldžiu, o vyko karšta politinė diskusija tarp dviejų skirtingų Lietuvos valstybingumo koncepcijų.

Vienos jų šerdimi buvo istorinė-geografinė, kitos - etnografinė Lietuva. Viena jų gynė LDK (šiek tiek

* Atkreiptame dar dėmesį, jog čia kalbama tik apie idealą. Gyvenime gi M.Riomeris visada veikė realių galimybių rėmuose.

modifikuotos) valstybingumo tradicijų tęstinumą, kita - modernios -tautinės valstybės idėją. Įdomu tai, kad diskusija vyko, o tiksliau tebesitęsė, jau egzistuojant realybėje tam tikram antros koncepcijos variantui - Lietuvos Respublikai. Mūsų nuomone, diskusijos gyvybingumą, matyt, palaikė tai, kad iki galutinio tos koncepcijos įgyvendinimo dar buvo toli, dar daug reikėjo įveikti kliūčių ir susijusių ne vien tik su demokratijos problemomis.

Naujoji valstybė, nors ir deklaravo buvusios valstybės tęstinumą, bet praktikoje dėl žinomų politinių aplinkybių jo efektyviai panaudoti negalėjo, nesugebėjo. Todėl ji susidūrė su sunkiai sprendžiamomis, gyvybiškai svarbiomis problemomis: Vilniaus, Vilniaus krašto, Klaipėdos klausimais, lenkų-lietuvių santykių sureguliuojimo, LDK kultūrinio paveldo susigrąžinimo ir kt. Tuo tarpu pirmoji koncepcija, išlaikydama tiesiogines sąsajas su LDK, joms galėjo siūlyti ir siūlė gana patrauklius sprendimus ir tuo būdu (o ypač neseniai prasidėjusio karo sąlygomis) išliko aktuali.

Nesigilindami į aptartą situaciją, bet pasiremdami ja, norime pastebėti, kad mus domina šių koncepcijų atsiradimo, formavimosi ir tarpusavio koegzistencijos aplinkybės. O tai įgalintų pasekti lietuvių politinės minties evoliuciją nuo LDK piliečio iki etnininiu pagrindu sukurtos valstybės piliečio savimonės. Aišku, kad tai - plačių studijų objektas, reikalaujantis daug išsamesnių, nei iki šiol, kompleksinių tyrinėjimų XIX-XX a. pradžios Lietuvos ir lietuvių bajorijos, lietuvių nacijos formavimosi, carinės Rusijos politikos Lietuvos atžvilgiu, Lietuvos politinių srovių, partijų atsiradimo ir vystymosi problematikoje.

Manome, kad ypatingai atidaus dėmesio, gilinantį į lietuvių politinės minties evoliucijos klausimus, reikalauja krajevocų idėjinė-politinė srovė. Apie ją lietuvių istoriografijoje retai užsimenama. Susidaro įspūdis, jog į ją ir anksčiau, ir dabar tebežiūrima kaip į "svetimą". O kad ji "neužmiršta", dėkingi turėtumėm būti lenkų tyrinėtojams⁴. Tačiau pastariesiems krajevocai buvo išimtinais lenkų politinės minties ir politinio judėjimo periferija, o mums turėtų būti ir lietuvių senosios konservatyviosios politinės minties periferija.

Straipsnyje bandysime apžvelgti Vilniaus autonomistų veiklą, t.y. tą momentą, kai pirmą kartą užsimezgė atvira, oficiali diskusija tarp minėtų koncepcijų: aiškinsimės veiklos prielaidas ir politines aplinkybes, Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų ratelio sudėtį, aptarsime politinės Lietuvos autonomijos projektus, juos ginančių pusių motyvus.

Istoriografoje šiuo klausimu atskirai nesidomėta. Trumpai apie autonomistus informavo jų amžininkai A.Bulota, L.Vasilevskis, E.Riomer-Ochenkovska, bendrame veikale su M.Riomeriu, o nepalyginamai plačiau pastarasis savo darbe "Litwa. Studjum o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwow, 1908.", bei S.Kairys⁵. Paminėjo juos ir lenkų politinės minties tyrinėtojas J.Jurkiewiczus (J.Jurkiewicz) kalbėdamas apie krajovcų idėjines ištakas, jų veiklos politines aplinkybes⁶. Tuo tarpu mūsų nuomone Vilniaus autonomistų veiklos analizė gali atverti naujas perspektyvas, tyrinėjant ir lietuvių politinę mintį.

1. Visuomeninė-politinė situacija ir Lietuvos autonomijos klausimas 1904 m.

1904 metais Rusijos imperijoje, ypač prasidėjus karui su Japonija, pasirodė valdžios eilinės agonijos apraiškos. Įkaitusi visuomeninė-politinė atmosfera "tautų kalėjime" žadėjo dideles ir neišvengiamas permainas. Vis labiau darėsi aišku, kad carinis režimas, bus priverstas nors bent kiek keisti savo rūbą. O tai žadino ne tik kaskart augančias Rusijos demokratinių politinių jėgų viltis imperijos demokratizavimui, bet ir stiprino "tautų pavasario" idėjas engiamose tautose. Šių tautų politiniai veikėjai jau atvirai ėmė kelti plačiai po Europą sklindančias tautų apsisprendimo teisės, įstatymo patvirtinto tautinio vystymosi laisvės idėjas.

1904 m. rugsėjo 30 - spalio 2 dienomis (sen. stiliumi) vykusį Paryžiuje Rusijos revoliucinių ir liberalinių partijų konferencija, kurioje labai aktyviai raiškėsi lenkų PPS (Polska Partja Socialistyczna) veikėjai (V.Jodko-Narkevičius, B.Endžejevskis, K.Keles-Krauzė), "Liga narodowa" (endekų) lyderiai (R.Dmovskis ir Z.Balickis), taip pat suomių tautininkai (K.Cilliakus), priėmė nutarimus, kuriuose buvo

reikalaujama panaikinti Suomijos konstitucinių teisių pažeidimus, įvesti demokratinę santvarką Rusijoje, pasisakoma prieš carizmo tautų engimo politiką ir už tautų apsisprendimo teisę⁷. Įtakingiausios lenkų politinės jėgos - endekai, PPS -, neatsisakydamos savo programinių, maksimalistinių Lenkijos nepriklausomybės siekių, ėmė ieškoti ir naujų kelių jiems realizuoti. Šalia senųjų radikalųjų kelių, kuriuose aiški buvo intencija kurti Lenkiją tik ant Rusijos griūvėsių, vis dažniau buvo apsisistojama ties politinės ir teisinės Lenkijos Karalystės autonomijos su steigiamuoju seimu Varšuvoje idėja. Ypač karštais jos šalininkais buvo A.Nemojevskio vadovaujama Varšuvos inteligentų grupė, aktyviai solidarizavusisi su rusų liberaliniu-konstituciniu judėjimu.

Naują impulsą politinėms jėgoms veikti autonomijos kryptimi suteikė 1904 metų lapkričio mėnesio (6-9 d.) pirmasis Rusijos zemstvjų veikėjų suvažiavimas. Iš priimtų jame nutarimų išsiskyrė reikalavimas išplėsti vietinę savivaldą visoje imperijos teritorijoje, t.y. ir Lenkijos Karalystės bei šiaurės Vakarų krašto gubernijose, kur dėl "ypatingos" carizmo politikos zemstvjų nebuvo.

Šiomis aplinkybėmis natūraliai šalia Suomijos ir Lenkijos Karalystės autonomijos problemų į dienos šviesą veržėsi ir Lietuvos autonomijos klausimas. Tačiau jo kelias į oficialių politinių svarstymų lygį buvo kur kas sunkesnis, sudėtingesnis nei pirmųjų. Komplikacijų nebūtų buvę, jei kalba būtų ėjusi tik apie vietinę savivaldą, tačiau galvoje buvo turimas politinės-administracinės autonomijos statusas. O tai ir atvėrė duris įvairiems politiniams ginčams, nes istorinio valstybės tęstinumo, o tuo pačiu ir tautos apsisprendimo teisės požiūriu, Lietuva turėjo nepalyginamai daugiau problemų nei Lenkija ar Suomija. Nekalbant jau apie Rusijos valdančiųjų sluoksnių kategorišką nuostata, jog buvusi LDK teritorija tai "... iskonno ruskije zemli", tam pasitarnavo ir ypač aktyvios jos ateities atžvilgiu buvo lenkų politinės jėgos, kurios retoriškai klausdavo - kas yra Lietuva, kokia Lietuva turėtų būti, o tiksliau su kuo ji, prie ko?

1904 m. liepos mėnesį Tokijuje lankęsis PPS lyderis Juzefas Pilsudskis, ten paskelbtame savo memoriale pareiškė, jog iš Rusijos sprespaudoje esančių tautų savarankiškai

egzistencijai ir valstybių sukūrimui tinkamos yra tik "istorinės" tautos. Prie kurių jis priskyrė lenkus, suomių, gruzinus ir, su išlygomis, armėnus. Tuo tarpu "neistorinėms" tautoms - lietuviams, baltarusiams, latviams ir, iš dalies, ukrainiečiams - ateities perspektyvas matė sambūvyje su atgimstančia Lenkija (labai glaudžioje federacijoje)⁸.

Endekų ideologai R.Dmovskis, J.Poplavskis matydami lietuvių, kaip ir ukrainiečių tautines aspiracijas XIX a. pabaigoje, pripažindami jų tautinį individualumą, remdami jų tautinės* savimonės (kartu ir politinės) stiprinimo procesus⁹, siekė šiuos besivystančius tautinius judėjimus pajungti naujos Lenkijos kūrimui, jos išsivadavimui iš Rusijos priespaudos. Dar 1895 m. R.Dmovskis netgi primygtinai įrodinėjo, jog "lietuvių liaudies kultūriniu vystymusi suinteresuota visa Lenkija ir todėl lietuvių kalbos gynimas, literatūros puoselėjimas sudaro vieną iš lenkų patriotizmo punktų. Lietuvių kalba - pabrėžė jis - kaip viena iš mūsų tautinių kalbų, užsitarnauja palaikymo lygiai su lenkų"⁹. Skirtingai nuo PPS lyderių jie kategoriškai pasisakydavo prieš projektuojamus federacinius valstybinius ryšius, nes jų nuomone ir politiniu, ir kultūriniu požiūriu lietuvių gyvenamas kraštas buvo lenkiškas¹⁰. Todėl logiška, kad ir šioje teritorijoje jie projektavo naująją - tautinę - Lenkijos valstybę. Vienok abi pusės buvo vieningos argumentuodamos savo pozicijas, teigdamos jog atbundanti lietuvių tauta, t.y. lietuvių liaudis, stojusi į tautinio vystymosi kelią, neturi arba yra netekusi savo istorinio luomo-bajorijos ir todėl politinė-pilietinė, kultūrinė prasme dar nesubrendusi arba jau nebetekusi sugebėjimo valstybei.

Reikia pasakyti, kad šiuos politinius siekius iš dalies įtakojo ir jų gyvybingumą palaikė sudėtinga etnopolitinė etnosocialinė situacija Lietuvoje. Lietuvių tautinis judėjimas, kuris rėmėsi valstietija, jau buvo tapęs savarankiška socialine-politine jėga ir nesiejo savo vilčių su lenkų tautiniu judėjimu, o siekė sustabdyti ne tik rusifikaciją, bet ir polonizaciją. Sparčiai politizuodamasis jis išryškino

* gentinės (plemennij - lenk.)

savarankiškos nuo Lenkijos atėties Lietuvos modelį, 1902 m. susikūrusios Lietuvių demokratų partijos (LDP) programos projekte, jo 1903 m. pataisymuose aiškiai jau buvo pasisakoma už suverenią, nepriklausomą Lietuvos valstybę, o pereinamajame į ją etape - už politinę Lietuvos autonomiją etnografinėmis ribomis* 11. Taigi buvo iškelta modernios - tautinės valstybės idėja, siekiant užtikrinti lietuvių tautos egzistenciją. Deja, Lietuvos bajorų dauguma, artima lenkų kultūros tradicijoms, dar tebegyveno unijos su Lenkija svajonėmis ir todėl priešiška buvo nusiteikusi lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu, nesuprantama jai buvo ir keliama tautinės valstybės idėja. Kodėl? Kaip pažymėjo M. Riomeris, dalis bajorijos nepasitikėjo lietuvių liaudies kultūros potencialiomis galimybėmis individualiai vystytis ir todėl nematė tautinio judėjimo perspektyvos. Kita ir nemaža dalis - niekaip nenorėjo atsisakyti savo privilegijuotos, luominės padėties ir dalintis piliečio teisėmis, politinės valdžios monopolium su paprastą liaudimi, kadangi jų sampratoje "liaudis" ir "visuomenė" buvo priešpriešos. Aišku, kad jiems, demokratinis savo esme, lietuvių tautinis judėjimas buvo nepriimtinas¹². Kita vertus, diskriminacinė bajorijos atžvilgiu carizmo politika po 1863-1864 metų sukilimo, kylant lietuvių tautiniam judėjimui, susilpnino jos socialinę įtaką ir vaidmenį visuomeniniame-kultūriniame gyvenime, dėl ko ji iš tikro pasijuto savotiškoje šio gyvenimo periferijoje. O tai dar labiau ją skatino kreipti savo žvilgsnius į Lenkiją, ten ieškoti atramos, siekti dar didesnio kultūrinio-politinio bendrumo su ja. Savo ruožtu lygiagrečiai didėjo lietuvių inteligentijos, kilusios daugiausia iš valstiečių ir stovėjusios tautinio judėjimo priekyje, nepasitikėjimas savo bajorija, įtarumas lenkų tautinio judėjimo atžvilgiu. Be to, vis dažnesnės šovinizmo apraiškos pastarajame, rusiškojo šovinizmo spaudimas norom nenorom lietuvių tautinį judėjimą skatino veikti nacionalizmo vaga¹³. Todėl ir vidinė, ir išorinė lietuvių-

* Lietuvos politinį-teisinį savarankiškumą (federacijos arba autonomijos sampratoje) deklaravo savo siektuose 1896-1905 m. ir LSDP (-R.M.).

lenkų konfrontacija augo tarsi užburtame rate ir kėlė rimtas klūtis politinės Lietuvos autonomijos siekiams.

2. Vilniaus autonomistai

Turint omenyje ką tik aptartą situaciją kiek netikėta atrodo 1905 metų "Varpo" Nr.1/2 patalpinta informacija bendru pavadinimu "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa". Jos autorius P-tis (J.Vileišis) gana išsamiai nušviečia Vilniuje 1904 metų gruodžio mėnesį įvykusį, kaip kad tekste pabrėžta, lietuvių (kalbančių lietuviškai ir nesuprantančių lietuviškai) ir lenkų pasitarimą; aprašo jo organizavimą ir pateikia jo rezoliuciją. Nenagrinėdami kol kas pastarosios plačiau, atkreipsime dėmesį, kad joje buvo reikalaujama Lietuvos konstitucinės autonomijos, besiremiančios demokratizmo pagrindais, ir Rusijos demokratinio pertvarkymo¹⁴. Taigi aišku, kad pasitarime iš abiejų pusių dalyvavo demokratiniai sluoksniai, žinomi istoriografijoje Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų būrelio vardu. Ši grupuotė čia pirmą kartą išėjo į politinę areną, kas buvo beprecedentiška XIX a. pabaigos - XX a. pradžios lenkų-lietuvių santykiuose. Kaip pažymėjo M.Riomeris, E.Riomer-Ochenkowska, taip pat J.Jurkievičius¹⁵, jie ir tapo 1905 metų balandžio, gegužės (gegužės, birželio n.st.) mėnesiais vykusių Lietuvos ir Baltarusijos miestų demokratinės inteligentijos konsultacinių suvažiavimų Lietuvos autonomijos klausimu iniciatoriais. Tačiau kas slėpėsi po šios grupės vardu, mūsų minėtoje istoriografijoje nuodugniai nebandyta aiškintis. Amžininkai vengė konkretinti jų vardus, baimindamiesi užtrauksią jiems carines represijas, kiti, kaip J.Jurkievičius, S.Kairys, užsiiminė apie juos tik probėgšmomis, pasitenkindami bendru lenkų-lietuvių demokratų terminu, tiesiogiai jų neįvardindami. Matyti, kad pirmasis su jais siejo kai kurias Vilniaus lenkų demokratų krajovcų pažiūrų veikėjų pravardes, o antrasis - LDP Vilniaus kuopos narius. Bet apie tai vėliau.

Kategoriškai apibrėžto, tikslaus atsakymo nepavyko surasti ir mums, nes turima medžiaga leido tik pasvarstyti šiuo klausimu. Savotišku atskaitos tašku šiems pasvarstymams tapo pastebėjimas, jog pasitarime dalyvavo

demokratiniai sluoksniai, t.y. demokratinės Lietuvos inteligentijos atstovai, savo kilme susiję kaip su valstietija, taip ir su bajorija.

Nėra jokių abejonių, kad tarp autonomistų lietuviams, kalbantiems lietuviškai (ir, matyt, tam tikrai daliai nesuprantančiai lietuviškai) atstovavo pirmiausia "Varpo" ir LDP aplinkos žmonės. Nes niekur kitur nebuvo pateikta tokia plati informacija apie autonomistų veiklą kaip tik "Varpe". Be to "Varpas" nuo pat leidimo pradžios pasižymėjo pabrėžtina tolerancija lenkų tautos, lenkų tautinio judėjimo, kultūriškai polonizuotos lietuvių bajorijos atžvilgiu, pasisakė už visų lygiateisišką bendradarbiavimą vaduojantis iš carinės sprespaudos gniaužtų¹⁶. O ir LDP 1902-1905 metais pastebima ryški transformacija nuo nacionalistinę tendenciją turėjusio šūkio "Lietuva-lietuviams" prie visų Lietuvoje gyvenančių tautų interesų atstovavimo, išskeliant aukščiau kitų demokratinius principus¹⁷.

Antrajai pusei - lenkų ir, matyt, daliai nesuprantančių lietuviškai lietuvių - priklausančių autonomistų reiktų ieškoti M.Riomerio ir E.Riomer-Ochenkowskos taip vadinamoje "lietuviškų ir baltarusiškų lenkų" pilietinės srovės radikalų (demokratų) arba tarp J.Jurkievičiaus įvardintos "krašto" koncepcijos demokratinės versijos*¹⁸ šalininkų. Daugumas jų savo kilme buvo LDK bajorijos palikuonys, o aptariamuoju laikotarpiu, socialinės padėties požiūriu, buvo išėiviais iš stambių ir vidutinių dvarininkų, smulkios šlėktos, miestiečių. Jungiančiuoju broožu, buvo LDK piliečio savimonė, požiūris į Lietuvos ir Baltarusijos teritoriją kaip į vieningą, nedalomą politinę, visuomeninę ir ekonominę visumą. Jie teigiamai vertino lietuvių ir užgimstantį baltarusių tautinį judėjimą, pasisakė už krašte (Lietuvoje ir Baltarusijoje) gyvenusių lietuvių, lenkų, baltarusių ir kitų tautų žmonių artimą bendradarbiavimą

* Tuo metu krajovcų terminas dar nebuvo prigijęs, nes patys krajovcai pergyveno savo kaip visuomeninės-politinės srovės pradinės konsolidacijos periodą, kurį ir žymi "pilietinės srovės" terminas. Sinonimiškai pastarajam J.Jurkievičius vartoja "krašto koncepcijos šalininkų" terminą. Jo nuomone konservatyviajai šios koncepcijos versijai atstovavo dvarininkija.

bendram labui. Aišku, kad motyvai, kurių skatinami jie laikėsi šios nuostatos negalėjo būti vienodi. Pasak M.Riomerio, E.Riomer-Ochenkovskos, kylant lietuvių ir užgimstant baltarusių tautiniams judėjimams, dalis lenkų visuomenės pajuto izoliacijos grėsmę savo visuomeninei-politinei ir socialinei padėčiai krašte ir todėl siekė užmegzti kuo glaudesnę ryšį su vietinėmis etninėmis grupėmis (baltarusių ir lietuvių¹⁹).

Be to, ypač pabrėžtina, kad pačių lenkų tautiškumo problema jiems patiems nebuvo lengva: jų pačių viduje vyko tautinio identiteto paieškos, kurių pasėkme buvo atskirų šeimų išsiskyrimas po lietuvių, baltarusių ar lenkų tautinius sąjūdžius. Jie išsaugodami savo kultūrinį-tautinį ryšį su lenkų visuomene, siekė, remdamiesi pilietiško principu, kartu su kitais gyventojais įeiti į visuomeninį-politinį darinį, besiformuojantį buvusioje LDK teritorijoje. Iš esmės sutikdami su šiais teiginiais, vis tik jų absoliučiai priimti negalime. Mūsų nuomone dalis buvusių LDK bajorų, ypač iš jų kilusi inteligentija, dar tebebuvo išlaikiusi senas, paveldėtas LDK kultūrinės tradicijas, o su jomis ir LDK piliečio savimone. Minėti nauji procesai tik jas sustiprino, atgaivino. Šitai beje yra pastebėjęs savo tyrinėjimuose A.Kulakauskas²⁰. Juolab, kad ir aukščiau minėti tyrinėtojai yra nurodę, jog dalis buvusių LDK žemių bajorų jautė savo etnokultūrinį atskirumą nuo etninės Lenkijos²¹. Vieni jų save laikė "lietuviais kalbančiais lenkų kalba", kiti "Lietuvos (LDK sampratoje) lenkais" ir todėl ne tik etnopolitine, bet ir etnokultūrine prasme turėjo daugiau bendro su lietuvių (baltarusių) tauta, nei su lenkų.

Taigi pilietinės srovės radikalųjį sparną atstovaujanti Vilniaus lenkų demokratinė inteligentija XX a. pradžioje jau buvo išsąmoninusi atskiro nuo naujos Lenkijos buvusios LDK teritorijos vystymosi būtinumą ir buvo priešiška nusiteikusi kaip lenkų, taip ir lietuvių nacionalistinėms tendencijoms. O tai ir atvėrė perspektyvą jos bendrai veiklai su "Varpo", LDP veikėjais, kurie kėlė Lietuvos autonomijos klausimą.

Pirmieji kontaktai tarp jų galėjo užsimegzti XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje - XX a. pradžioje, kada

fiksuojami abiejų pusių aktyvūs organizaciniai veiksmai Vilniuje, užčiuoplami jų asmeniniai ryšiai.

Nuo 1895 metų Vilniuje pradėdami rengti varpininkų suvažiavimai. Iš pradžių jie vyko A.Domaševičiaus bute, o nuo 1900 m. pas Bortkevičius²². Apie 1898 m. aktyviausia vietinė lietuvių inteligentija susiburia į slaptą "Dvylikos apaštalų draugiją". Savo visuomeninėmis politinėmis pažūromis čia besitelkianti inteligentija dar buvo labai marga masė. Tačiau kunigą, socialdemokratą, varpininką (liberalą) - demokratą ir varpininką-tautininką jungė lietuvybės gynimo Vilniuje idėja. Kaip rašo atsiminimuose Jonas Vileišis, atvykęs į Vilnių 1898 metais ir aktyviai įsijungęs į draugijos veiklą, jo brolis Antanas, A.Domaševičius, Jonas Bortkevičius, P.Matullionis, B.Stankevičius, šv.Rapolo bažnyčios vikaras J.Ambroževičius (J.Ambraziejus), V.Urbonavičius, lietuviškai nemokėję E.Nonevičius, D.Malinauskis, Federavičius, užsispyrę gynė lietuvių reikalus, dalyvaudavo privačiuose butuose organizuojamuose pasitarimuose, diskusijose, karštuose ginčuose. Oponuojančiųjų - lenkų - pusėje J.Vileišis pažymi aršų endekų grupės atstovą K.Raubą, mini lenkų socialistų partijos narius, įvardindamas tuomet dar artimą lietuviams - Tada Pilsudskį, kurio redaguojamas laikraštis "Przedswit" buvo jiems palankus, dažnai juos užstodavo²³.

Matyt, vienu iš šių pasitarimų, diskusijų iniciatorių buvo žinomas Vilniaus advokatas T.Vrublevskis, karštai pasisakęs už lenkų-lietuvių santykių sureguliaciją, visą savo gyvenimą laikęs LDK piliečio pozicijų, aktyviai už jas kovojęs. Nes Jonas Vileišis, nuo 1898 metų dirbęs pas jį (kaip vėliau ir A.Janulaitis, M.Biržiška, M.Riomeris) padėjėju, pastebėjo, jog minėtas K.Rauba buvo nuolatinis T.Vrublevskio salono lankytojas, nepaisant pastarojo labai priešiško nusistatymo endekų atžvilgiu²⁴. Ko gero, buvo realizuojamas išankstinis sumanymas: aštrių ginčų pagalba padėti susirasti vienas kitą tiems žmonėms, kurie galėtų vėliau ieškoti bendrų veikimo taškų.

J.Bardachas (J.Bardach) ir J.Jurkiewičius yra atkreipę dėmesį į Vilniuje senas tradicijas turinčius masonus ir jų vaidmenį telkiant miesto intelektualinį elitą, jų ryšius su Vilniaus lenkų demokratais²⁵. Žinodami masonų liberalias

demokratines pažiūras galime pagrįstai manyti, jog neapsleita be jų susiartinant Vilniaus lenkų ir lietuvių demokratiniams sluoksniams, kuriant autonomistų ratelį. Tuo labiau, jog įtakinga Vilniaus visuomenėje Riomerių šeima buvo išlaikiusi gyvas XIX a. pradžios masonų tradicijas, o 1898 metais mieste T.Vrublevskio iniciatyva buvo įkurta Neošubravcų ložė (gyvavusi iki 1919 metų), kurios meistru buvo pats advokatas²⁶. Faktai, nors kiek ir vėlesni, byloja jog į jų veiklą buvo įsitraukę ne tik lenkų, bet ir lietuvių demokratinių pažiūrų veikėjai. Neabejotina, kad 1908-1914 metais Vilniuje veikusi lietuvių masonų ložė, kuriai priklausė Jonas Vileišis, A.Bulota, S.Matulaitis, A.Janulaitis, M.Sleževičius, S.Kairys²⁷ ir kt. buvo susijusi su neošubravcais. Tai patvirtina ne vienas įrašas M.Riomerio dienoraštyje. Štai 1911 metų sausio 26 dieną (ketvirtadienį) pažymėta: "Vakare buvau mūsų "Čvartkoje"* pas Vrublevskį. Kaip paprastai buvo: Vrublevskis, Dominikas Rymklevičius (Dominik Rymkiewicz), Vitoldas Abramovičius (Witold Abramowicz), Mykolas Biržiška su žmona, Vaclovas Biržiška, Baginskis (Baginski), Folejevskis (Folejewski) su žmona, Janulaitis, Stachas (Stach), Sadkovskis (Sadkowski), Tiomkinija (Dėkui dievui prisiminiau keturioliktajį - Bujnickį)"²⁸. Taigi neatsitiktinai J.Vileišio, M.Riomerio, A.Janulaičio asmeniniai-tarnybiniai ryšiai su T.Vrublevskiu, o ir tarpusavyje sutapo su čia paminėtais.

Dar verta pažymėti P.Višinskio, vieno iš LDP ideologo, artimus santykius su L.Kšivickiu (L.Kszywicki), kuris aktyviai dalyvavo Vilniaus lenkų demokratų veikloje 1905-1906 metais. Jų draugystė užsimezgė, padedant Stanislovui Narutavičiui ir Vladimirui Zubovui, Šiauliuose apie 1901 metus, kai L.Kšivickis pradėjo domėtis Lietuvos piliakalniiais. (Abu pastarieji buvo vedę seseris Bilevičiūtes, kartu su

* Šios grupės susitikimai vykdavo ketvirtadieniais, nuo kurių ir buvo kilęs jos pavadinimas. M.Riomeris yra nurodęs, jog ji buvo mažesnė nei "šubravcai", bet didesnė už "Banko klubą", kuriam priklausė advokatai: Lukaševičius (Lukaszewicz), Vitoldas Abramovičius (Witold Abramowicz), Eysymont'as Kozlovskis (Kozlowski), Studnickis, Vaclovas Lastovskis (Wacław Lastowski). (Römer M. Dziennik rok 1911. (T,3) // MABRS-F.138.-B.2228.-L.11.)

L.Kšivickiu nuo 1890 metų leido Varšuvoje "Tygodnik Powszechny". Pirmasis redaktorius, o antrasis rėmė leidinį finansiškai) P.Višinskis jam siuntinėjo archeologinių ir antropologinių žinių. Per L.Kšivickį P.Višinskis tapo "Ogniwo" laikraščio bendradarbiu, užmezgė santykius su kita lenkų spauda, kartu su M.Biržiška, V.Mickevičiumi-Kapsuku, kitais lietuviais dalyvavo rengiant L.Kšivickio redaguotą "Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana" (1892-1914). Beje, 1903-1904 metais, tuo pat metu kaip ir P.Višinskis, "Ogniwo" laikraštyje bendradarbiavo tuometinis "Varpo" redaktorius (nuo 1903 m. rugpjūčio iki 1904 m. rugpjūčio), priklausęs ir LDP, Jurgis Šaulys²⁹. Dėmesio vertas ir tas faktas, jog antroje P.Višinskio byloje lietuviškos spaudos klausimu 1904 metais asmeniniu įgaliotiniu buvo T.Vrublevskis³⁰.

Aišku, kad P.Višinskio, J.Vileišio ir kitų čia mūsų apžvelgti kontaktai su lenkų demokratiniiais veikėjais sudaro tik mažą XX a. pradžios abiejų pusių plačių ir įvairių ryšių kompleksą dalelę. Tačiau tai, pasiremiant minėtais J.Jurkievičiaus ir S.Kairio spėjimais, mums leidžia tvirtinti, jog Vilniaus lenkų ir lietuvių autonomistų rateliai priklausė daugumas tų žmonių, kurie įėjo į Vilniaus LDP kuopą, sudarė 1906 metais leisto lenkų demokratų laikraščio "Gazeta Wilenska" branduolį.

Vilniaus LDP kuopa susiformavo 1904 metų rudenį, lapkričio mėnesį atvykus dirbti "Vilniaus žinių" redakcijon P.Višinskiui. Be jo tuomet į kuopą įėjo F.Bortkevičienė, J.Bortkevičius, J.Vileišis, P.Gaidelionis, A.Smetona³¹, matyt, kad ir J.Jablonskis, priklausęs LDP ir kartu su P.Višinskiu pradėjęs dirbti "Vilniaus žiniose". Įsijungus į jų veiklą P.Višinskiui, nuosekliausiai gynusiam demokratijos principus, subtiliai suprantančiam lenkų-lietuvių santykių, Lietuvos bajorijos padėties sudėtingumą, kuopoje susiformavo grupė, kuri dalyvavo autonomistų ratelio sambūriuose. Apie savo veiklą juose yra trumpai užsiminusi F.Bortkevičienė³². Abejonių nekelia J.Vileišio, pateikusių labai išsamią informaciją "Varpe" apie autonomistus, bei P.Višinskio dalyvavimas. Matyt, kad juose lankydavosi ir J.Jablonskis, kuris kartu su P.Višinskiu bei M.Biržiška (J.Jurkievičius mini ir Jurgį Šaulį) buvo įtrauktas į "Gazeta

Wilenska" 1906 metų vasario mėnesio programiniame numeryje pateiktą bendradarbių sąrašą³³.

Reikia pažymėti, kad šis M.Riomerio leidžiamas, Zenono Pietkievičiaus (Zenon Pietkiewicz) redaguojamas laikraštis, iširus autonomistų rateliui, telkė aplink save lenkų demokratinę inteligentiją, siekė palaikyti užsimezgusius ryšius su lietuvių veikėjais. Jis, pratęsdamas autonomistų konsultaciniuose suvažiavimuose išryškėjusią lenkų demokratų liniją, propagavo Lietuvos ir Baltarusijos piliečio savimone, čia gyvenančių tautų visuomeninį-kultūrinį bendradarbiavimą demokratiniiais pagrindais, kėlė Lietuvos lenkų dalyvavimo lietuvių nacionaliniame judėjime klausimą³⁴. Todėl ne vienas iš sąrašą įtrauktų asmenų galėjo atstovauti lenkų, "lietuviškai nekalbančių" pusę, jei ne autonomistų ratelyje, tai bent suvažiavimuose. Paminėsime visų pirma vilniečius arba su Vilniaus visuomene artimai susijusius asmenis: Liudvigą Abramovičių (Ludwig Abramowicz), Janą Klotą (Jan Klot), Bronislavą Kžižanovskį (Bronislaw Krzyżanowski) Juzefą Bukovskį (Jozef Bukowski), L.Kšivickį, Zygmuntą ir, minėtą redaktorių Zenoną Petkievičius, Vaclovą Vrublevskį, Vl.Ulminskį, Aleksandrą Lednickį (pažangiosios dvarininkijos lyderį).

Tikriausiai autonomistai neapsiėjo ir be tokio itakingo, kaip matėme, lenkų ir lietuvių demokratiniuose sluoksniuose asmens, kaip T.Vrublevskis. Panašu, kad jis buvo vienas iš svarbiausių šios veiklos iniciatorių. Ir ar ne kaip šios veiklos tąsą reiktų vertinti jo kalbose "Apie Lenkijos Karalystės autonomiją", "Apie dalyvavimą Valstybės Dūmoje" pasakytas mintis 1905 metų rugsėjo mėnesio Rusijos miestų ir žemstvų veikėjų suvažiavime. "Sakydamas "mes" - pabrėžė jis, - aš neturiu galvoje išskirtinai lenkų, todėl, kad būdamas lenkų tautos sūnumi, kartu jaučiuosi to krašto piliečiu, kuriame gyvenu. Iš šešių mūsų krašte gyvenančių tautybių, trys neturi savo atstovų šiame suvažiavime: nėra čia nei lietuvių, nei baltarusių, nei žydų - todėl aš jaučiu pareigą kalbėti jų vardu ir ginti jų, kaip savo krašto piliečių, teises..."³⁵. Juolab, kaip matysime toliau, T.Vrublevskio narystę ratelyje patvirtintų ir kita medžiaga.

Dėl paties M.Riomerio dalyvavimo, net suvažiavimuose, yra labai daug abejonių, nes jis 1905 m. pavasarį Paryžiuje,

baigdamas Laisvosios politinių mokslų mokyklos socialinį-ekonominių skyrių, laikė egzaminus ir į Lietuvą grįžo vasarą³⁶. Verta tik pastebėti, kad ten besimokydamas jis buvo aištingas lietuvių studentų draugijos "Lithuania" veikėjas. Pažinojo aktyvius draugijos narius P.Rimšą, A.Vivulskį, Juozą Petrulį, kitus lietuvių studentus, jos rėmėjus, Lietuvos bajorijos emigracijos atstovus, H.Bukauskį, Stanislovą Gieršinskį³⁷. Beje, šu pastaraisiais ryšius jau 1900 metais palaikė ir Jonas Vileišis³⁸. Todėl M.Riomeris buvo neblogai informuotas apie autonomistų veiklą (tai matyti ir iš studijos "Litwa..."), gerai orientavosi situacijoje ir nieko nėra nuostabaus, kad atvykęs tų pačių metų rudenį į Vilnių greitai užmezgė kontaktus su pažangių vietinės visuomenės sluoksnių atstovais, ėmė organizuoti dienraščio "Gazeta Wilenska" leidimą.

Taigi, Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų ratelio susikūrimas, jo vėlesnė veikla buvo naturalus ir dėsningas 1898-1904 metų įvairių kontaktų rezultatas. Demokratinės jėgos jautė ir suprato, jog Lietuvos ateities kelių reikia ieškoti kartu.

3. Pasitarimai, konsultaciniai suvažiavimai, nutarimai: kur ir dėl ko nesutapo nuomonės.

Dar darbo pradžioje išryškėjo autonomistų bendradarbiavimo su kitomis Lietuvos tautomis siekis, keliant tuometinės Rusijos tvarkos pakeitimo, Lietuvos autonomijos klausimus. Jau iš pradžių, 40-ies metų teismo reformų įvedimo Rusijoje (1864) proga vilniuje besitelkiantys į būrelį lenkų-lietuvių demokratai planavo surengti pokylį, kuriame turėjo dalyvauti lietuviai, žydai, lenkai ir rusai. Jo metu buvo numtoma priimti bendrus reikalavimus adresuotus carinei valdžiai, tačiau pokylis neįvyko. Vienu atveju nenorėta paklusti Vilniaus policmeisterio reikalavimui pristatyti gubernatoriui pokylio dalyvių sąrašą. Kitu - atsisakė jame dalyvauti lietuvių atstovai, nes buvo atmesta jų formuluotė viename iš rengtų nutarimų punktų. Joje lietuviai, akcentuodami savo, kaip etninės grupės, ypatingą padėtį gyvenamojoje teritorijoje, siūlė išskirti iš konteksto "kiekvienai Rusijos tautai duodama teisė spręsti apie save"

lietuvių tautos vardą. Nebuvo priimtas ir jų pateiktas Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose reikalavimas: "...visi susirinkusieji (lietuviai, lenkai, žydai ir rusai) reikalauja lietuviams ir kitoms tautoms gyvenančioms Lietuvoje (suprantamoj etnografiškose ribose) kuo plačiausios autonomijos, paremtos ant demokratizmo pamatų, kurie tat galėtų pilninteliai užtikrinti tiesas visoms tautoms, gyvenančioms Lietuvoje ir esančioms mažumoje"³⁹. Be to, lietuviai su lenkais protestavo prieš norėjusios rusus atstovauti "Sieviero-Zapadnoje slovo" redakcijos dalyvavimą, nes, anot jų, laikraštis skleidė reakcines idėjas.

Krinta į akis tai, kad jau iš karto, lietuvių pozicija - politinės Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose siekis, lietuvių valdmenų besiformuojančioje politinėje nacijoje pabrėžimas - tapo visų tolesnių nesutarimų ašimi. Šia prasme tam tikrą išimtį sudarė minėti "Lietuvių ir lenkų irridentų* kuopos reikalavimai". Jų antrame punkte, kur aiškiai buvo keliamas federacijos principas tautiškai apsisprendusiųjų tautų santykiuose su konstitucine Rusija, buvo ši Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose formuluotė: "... Reikalaujame, idant rusų konstitucija būtų paremta ant pamatų liuosos federacijos tų šalių (etnografiškose ribose) gyventojų, kurie yra apreiškę savo tautos ypatingumą ir reikalauja autonomijos (patvaldystės) savo tautai (Lietuva, (pabraukta - R.M.), Lenkija, Finai, Ukraina)."⁴⁰ Penktame punkte buvo ypač akcentuojami tokios autonomijos demokratiniai pagrindai, "kurie užtikrintų lyglas tiesas visoms tautoms, Lietuvoje gyvenančioms, nors ir pasiliekančioms mažumoje."

Faktiškai kuopos reikalavimų pagrindu buvo paimtas lietuvių variantas, kurį jie, kiek pakoregavę, išryškine svarbiausius jo niuansus, gynė balandžio, gegužės (gegužės-birželio - n.st.) mėnesio diskusijose. Kyla klausimas" kas įgalino, skatino sutikti su juo taip vadinamą lenkų pusę, ar nebuvo jame kompromiso elementų? Iš tikro taip. Ir jie slėpėjo gana abstrakčiose reikalavimų formuluotėse. Atkreipta į save

* irredentas - englamas, nepatenkintas.

dėmesį kituose punktuose naudojami terminai "Lietuva", "Lietuvos žemė", kurie tarši neutralizuoja antrame punkte išreikštą etnografinį principą. Juolab, kad liko neaišku, koks numatomoj federacijoje lauktų likimas tų tautų, kurios dar nėra apreiškę savo "ypatingumo". Visų pirma, baltarusių. Išėtu, kad buvo palikta galimybė, sprendžiant jų ir panašių į juos tautų likimą, vadovautis nuostata, jog jos jungiasi prie istoriniu, kultūriniu, ekonominiu požiūriu artimų, "apreiškusių savo ypatingumą" tautų, autonomijų. Taigi, ir istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijos, kurią gynė vietiniai lenkų demokratiniai inteligentai, realizavimui šie reikalavimai kelio neužkirto. O ir pati to meto etnografinės Lietuvos samprata, kaip rodo artimo ratelio lenkų aplinkai M.Riomerio pastebėjimai, aptartomis sąlygomis palanki buvo istorinės Lietuvos perspektyvai. Svarbu, kad etnografinės sienos buvo skiriamos nuo etnolingvistinių. Su Latvija jos buvo vedamos tradiciškai kultūriniu, ekonominiu, istoriniu, tautiniu požiūriu susiformavusia riba. Su Lenkija jos buvo atribojamos, atsižvelgiabnt į tautinį principą. Seinų ir Suvalkų apskrityje. Su Baltarusija jos apytiksliai buvo tapatinamos su Vileikos, Dysnos apskričių riba, be to, Lietuva turėjo apimti dalį Gardino gubernijos, pradedant nuo jos vidurio - vakarų, ir Minsko gubernijos Naugarduko apskritį* 41. Remiantis išvardintomis aplinkybėmis, pasidaro visiškai suprantamas lenkų inteligentų palankumas irridentų kuopos priimtiems reikalavimams.

Tuo tarpu lietuvių pusė, jausdama šiose formuluotėse pozicijų netvirtumą, stengėsi tikslinti, konkretinti savo nuostata Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose atžvilgiu. 1905 metų kovo 25 - balandžio 7 dienomis Vilniuje vyko lietuvių pažangiosios (demokratinės) inteligentijos pasitarimai. Kaip rodo archyvinė medžiaga, jie buvo organizuoti LDP iniciatyva⁴². F.Bortkevičienės bute besirenką demokratai ir socialdemokratai: J.Bagdonas,

* Vakaruose buvo pripažįstama natūrali sienas su Prūsijos valstybe, šalia pažymint, jog Prūsijos teritorija su Tilže ir Insterburgu, Klaipėdos kryptimi irgi yra lietuviška. (Römer M. - Litwa. - S.396.)

F.Bortkevičienė, J.Vileišis, J.Sabas, P.Višinskis, dr. Ralys, dr.Jarašius, V.Kapsukas, S.Kairys ir kt.⁴³ priėmė bendrus nutarimus, pavadintus "Lietuvių reikalavimais". Juose, be jau įprastų demokratinių laisvių ir teisių siekių deklaravimo, visai kitomis sąlygomis buvo iškeltas Lietuvos politinės autonomijos etnografinėse ribose klausimas. Trečiajame reikalavimų punkte buvo pasisakoma už Lietuvos federacinius ryšius su visomis tuometinėmis Rusijos valstybės tautomis: "III. Autonomiškoji Lietuva susideda lygiomis tiesomis su visomis dabartinės Rusų valstybės tautomis ir šalimis federacijon. Santikius, jų tiesas ir priedermes išaiškįs parlamentas iš susivienijusių šalių ir tautų atstovų"⁴⁴. Taigi, buvo kalbama apie atskirų politinių vienetų savitą sąjungą ir savalme suprantama, jog šalia kitų ir Baltarusija buvo traktuojama kaip vienas iš tokių politinių vienetų ir tuo būdu aiškiai atskiriama nuo Lietuvos. Lietuvos politinės autonomijos etnografinėse ribose samprata čia tapo konkreti ir neginčijamai apibrėžta. Beje, reikalavimuose taip pat pirmą kartą buvo užfiksuota etnografinės Lietuvos Steigiamojo susirinkimo (seimo) sušaukimo Vilniuje idėja⁴⁵.

Vis labiau įsibėgėjantys revoliucija įvykiai skubino ieškoti bendrų sprendimų. Balandžio 9-13 (22-26) Maskvoje vykusiamе zemstų veikėjų antrame suvažiavime, lenkų atstovai iškėlė Lenkijos autonomijos klausimą, kurį buvo nutarta svarstyti būsimuose forumuose. Suspėta į tą suvažiavimą nusiųsti atstovą ir iš Lietuvos. "Varpe" rašoma: (...) ant kurio nuo lenkų dalies irridentų kuopos buvo pasiūstas ir iš Vilniaus vienas atstovas..."⁴⁶. Mūsų nuomone, irridentams atstovavo T.Vrublevkis, dar Peterburgo laikų draugystės su žinomu advokatu V.Spasovičiumi metu (1885-1890) suartėjęs su rusų liberaliniais sluoksniais⁴⁷. Ją, beje, patvirtina ir įspūdingi T.Vrublevskio pasirodymai tų metų rudens miestų ir zemstų veikėjų suvažiavimuose, kur jo asmuo išsiskyrė net P.Miliukovo, V.Nabokovo, O.Rodičevo, M.Kovalevskio, P.Dolgorukovo, P.Struvės, E de Roberti veiklos fone. Deja, perskaičius suvažiavime "lietuvių ir lenkų irridentų kuopos" programą, išskyrus didelį rusų liberalų nusistebėjimą, rimtesnio dėmesio ji nesusilaukė⁴⁸. Todėl, grįžus atstovui į Vilnių, autonomistų ratelyje buvo nuspręsta, kad vėl kelti Lietuvos autonomijos klausimą

galima tik jį plačiai apsvarsčius, paruošus jam tvirtus teisinius-politinius teorinius pagrindus. Tam buvo numatyta sušaukti Lietuvos tautų atstovų suvažiavimą Vilniuje.

Toks suvažiavimas įvyko netrukus, balandžio 22 dieną (gegužės 4 d.) ir jame buvo svarstomas politiškas Lietuvos programos⁴⁹, t.y. Lietuvos politinės autonomijos klausimas. Dalyvavo lietuviai, baltarusiai, lenkai ir žydai. Bendro nutarimo priimti nepavyko, nes išsiskyrė dvi priešingos nuomonės. Lietuviai griežtai laikėsi savo nustatytos etnografinės Lietuvos koncepcijos, nes jų nuomone, politinė autonomija turėjo vainikuoti baigiamąjį lietuvių tautos atgimimo etapą. Kitų tautų atstovai tekalbėjo apie istorinės Lietuvos politinę autonomiją. Jų supratimu istorinė Lietuva apėmė "Sievero-Zapadnyj kraj" arba Lietuvą ir Baltarusiją (Vitebsko, Gardino, Mogiliovo gubernijas, Vileikos ir Dysnos apskritis) ir turėjo būti istoriniu, kultūriniu, ekonominių ryšių požiūriu nedaloma⁵⁰. Nepavykus susitarti, nutarta susirinkti dar kartą.

[gegužės 19, 20 ir 21 dieną (birželio 1, 2 ir 3 d.) Vilniuje vykusį suvažiavimą lietuvių teatvyko tik penki-šeši žmonės, neturėję jokios kuopelės ar partijos įgaliojimų, t.y., privačiai ir, aišku, jokių nutarimų lietuvių vardu jie priimti negalėjo. Vėliau paaiškėjo kad ir kiti neatstovavo politinių grupių ar partijų, todėl visi, apie trisdešimt dalyvavusių, nusprendė laikyti suvažiavimo nutarimus neprivalomais⁵¹.

Svarstymų objektu buvo tapę Vilniuje priimti minėti "Lietuvių reikalavimai". Lietuvių atstovai buvo priversti pagrįsti etnografinės Lietuvos atskyrimą nuo Baltarusijos. Iš esmės neturėdami nieko prieš Baltarusijos autonomiją, kaip tokią, pripažindami tautoms ar teritorijoms sudarančioms atskirą kultūrinę, ekonominę, visuomeninę struktūrą, autonomijų principą teisingu, lietuviai akcentavo, jog to principo realizavimas priklauso nuo tos šalies, krašto gyventojų savimonės, J.Vileišis, aiškindamas lietuvių poziciją, pastebėjo: "Buvo nurodoma, jog Baltarusijos tautiškas judėjimas nesąs įgavęs da tam tikros pakraipos link autonomijos, jog galutinai įvykdinimas tos autonomijos priderėsias tik nuo tų tautos spėkų, kurios norės ją remti, kad pačios minios gali paremti tokius politiškus idealus, negalima esą statyti tokio politiškojo programo, nes jis per

daug jau atsiduodąs idealizmu, paprasta fantazija"⁵². Lietuvių nuomone, baltarusius atstovavusi inteligentų saujelė, pati savaime dar neatstovavo tautos, nes pastaroji buvo "neprabudusi". Todėl baltarusių formuluojamas autonomijos postulatą buvo laikomas nelogišku, kadangi jis natūraliai dar neišplaukė iš tautos atgimimo proceso. Šiai nuomonei apginti argumentų jie turėjo pakankamai. Kaip nurodė analizavęs šiuos procesus M. Riomeris, baltarusiai, dar neįveikę sunkumų kelyje į tautinę formaciją, savo etnografinėje teritorijoje buvo tuomet labai nevienalyčiai ir ekonominiu, ir kultūriniu požiūriu. Aiškiai išsiskyrė: 1) pravoslaviška, rusų kultūros įtakojama Rytų Baltarusija; 2) etnografiniu-kultūriniu individualumu labiau pasireiškianti, daugiausia pravoslaviška, įtakojama tiek lenkų, tiek ir rusų kultūros Vidurio Baltarusija; 3) daugiausia katalikiška, giliai įtakojama lenkų ir lietuvių Vakarų Baltarusija arba Lietuviška Rusia⁵³.

Priešingai baltarusiams, lietuviams politinė autonomija turėjo užbaigti tautos formavimąsi, natūralų jos kultūrinio vystymosi etapą. Šiame kelyje mažiausia komplikacijų žadėjo suvažiavime ginama etnografinės Lietuvos koncepcija. Pasirinkus antrąją - istorinės Lietuvos - lietuvių būtų tapę tautine mažuma, o kartu būtų pakitęs jos, kaip etninės tautos vaidmuo besiformuojančioje politinėje nacijoje. Todėl logiškai kilo abejonės, ar pajėgs dar nesustiprėjusi lietuvių kultūra atsispirti ne tik giliąs tradicijas, bet ir potencialias sąlygas plisti turinčiam LDK Kultūros lenkiškajam variantui. Ne be pagrindo šioje koncepcijoje buvo išvelgiamas pavojus net lietuvių tautos egzistencijai.

Taigi suvažiavimuose, sprendžiant Lietuvos politinės autonomijos klausimą, lietuvių atstovai sąmoningai rėmėsi ir tautos apsisprendimo teise, vadovaudamiesi tautos interesais, rinkosi tautinės valstybės kelią, su kuriuo ir buvo siejamas istorinio valstybingumo tęstinumas.

Negausūs baltarusių inteligentai, remdamiesi istorinės Lietuvos koncepcija, siekė bendros Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tikėdamiesi atsiriboti nuo rusų kultūrinės įtakos ir atgimusios Lietuvos pagalba sužadinti savo tautos gyvastį.

Lietuvos ir Baltarusijos lenkai, ir žydai, politiškai (pilietybės prasme) dar nesusijungę su lietuvių tauta, matė geresnę perspektyvą istorinės Lietuvos politinėje autonomijoje⁵⁴. Lenkų demokratinė inteligentija suvažiavimuose į pirmą vietą kėlė istorinę teisę, išiūrėdama joje daug rimtesnį pagrindą, nei tautos apsisprendimo teisę, Lietuvos politinės autonomijos realizavimui, o ypač iškeliant jos klausimą oficialiems politiniams svarstymams. LDK istorinės ir kultūrinės tradicijos, teritorijos ekonominis bendrumas, LDK pilietinės savimonės rudimentai, paremti naujais demokratiniais valdymosi principais, jų manymu, galėjo užtikrinti visų čia gyvenančių tautų normalų būvį ir evoliuciją. Jiems buvo nesuprantama, kaip galima skaidyti vieną kūną į dvi dalis. Be abejonės, lenkiškai kalbantis elementas labiausiai, giliausiai jautė tos teritorijos bendrumą, ir, kaip ir žydai, joje sudarė nedalomą visumą ir tautiniu požiūriu. O tai dar labiau stiprino jų motyvus, skatinančius veikti istorinės Lietuvos politinės autonomijos kryptimi.

Visgi kompromisiniai sprendimai, siekiant pateikti bendrą platformą rusų liberalų organizuojamiems forumams, paskutiniame autonomistų suvažiavime buvo surasti. Juose buvo pripažintas būtinumas siekti kaip Lietuvos, taip ir Baltarusijos politinės autonomijos. Jų tarpusavio santykiams, kaip ir santykiams su Rusija, nustatyti buvo numatyta sušaukti Steigiamąjį susirinkimą Vilniuje "nuo visų Lietuvos ir Baltarusijos gyventojų"⁵⁵. Susirinkimo sušaukimui buvo nutarta įsteigti Vilniuje "Centralinį biurą", į kurį įeitų po du asmenis ir vieną kandidatą nuo visų keturių suvažiavime dalyvavusiųjų, tautų. Atstovų neišsirinko tik lietuviai, kurie pasiliko teisę šaukti savo atskirą "Visuotinį lietuvių susirinkimą". Šiuo žingsniu Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų ratelio oficiali veikla baigėsi.

Faktai rodo, jog lietuviai toliau vystė savarankišką politinę liniją. Tuoj pat po šio suvažiavimo Panevėžyje LDP iniciatyva buvo surengtas "Lietuvių, susidedančių iš visokeriopų Lietuvos draugijos luomų, šeimynų grynai, lietuviškomis ir lenkiškomis tradicijomis atstovų" susirinkimas, sudėjęs taškus lietuvių pusę atstovavusių autonomistų projektuose, išplečiant Vilniuje kovo mėnesio priimtus "Lietuvių

reikalavimus", susirinkimo pirmuose dviejuose nutarimų punktuose buvo pažymėta: "1. Federatinis sutvarkymas reorganizuotosios Rusų Viešpatystės vienat-vienas pritinka. 2. Prie šios federatijos Lenkų karalystė ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė prisideda kaip trys savarankiškos kita kitai lygios etnografiškai-politiškos vienetos: Lenkija, Lietuva ir Baltarusija su trimis provincijiniais seimais; Varšuvoje, Vilniuje ir Minske. N.B. Ukrainos šalį padaro atskira politiška vieneta su seimu Kijeve"⁵⁶. Toliau buvo nusakomi demokratiniai valdymo principai, pastebima, jog "etnografiškai skirtinga mažuma prisideda prie didžiumos ir pritaria politiškosios jos aspiracijoms" ir atskiru punktu buvo pabrėžiama "Lenkiškosios kultūros Lietuvos piliečiai už viešpataujančią krašto kalbą pripažįsta lietuvišką ir jos mokėjimą pripažįsta būtinai reikalingu kiekvienam. Kiti gi Lietuvos piliečiai lenkiškąją kalbą ir kultūrą laiko lygioje pagarboje, rūpinasi pramokti ir jos vartojimą namie ir viešuose susirinkimuose pripažįsta teisingu. Teip pat ir su kitomis kalbomis"⁵⁷.

Šiais sprendimais buvo padarytas dar vienas ryžtingas žingsnis nuo modifikuoto istorinio valstybingumo idėjos link projektuojamojo naujojo, kurio esmę išreiškė tautinė valstybė. Apžvelgti projektai, paminėti sprendimai rodo, jog ateities Lietuva lietuvių demokratių jėgų buvo isivaiduojama ne tik kaip lietuvių-etninės tautos - valstybė, o Lietuvos žmonių - piliečių, t.y. lietuvių politinės nacijos valstybė. Politinės ir kultūrinės sąsajos su LDK buvo stengiamasi pabrėžti ir kiek galima jas išsaugoti. Neatsisakoma buvo ir kultūriškai atitolusio nuo etninio kamieno savo istorinio luomo - bajorijos. Kelias į besiformuojančią lietuvių naciją jai buvo paliktas atviras ir, kaip matėme, dalis jos atstovų jau buvo įsijungę į naujos Lietuvos kūrimą.

X X X

Paskutiniojo autonomistų suvažiavimo nutarimais oficialioji politinė veikloja, taipogi ir rusų liberalų forumuose, nebuvo pasinaudota. Dvi pagrindinės jėgos - Lietuvos lenkų ir lietuvių demokratiniai sluoksniai -, siekusios Lietuvos

atgijimo, trumpam susiliejusios bendram veikimui autonomistų ratelyje, toliau ėjo savo keliais. Viena, puoselėdama LDK politines-kultūrinės tradicijas, veikė krajoje idėjinės-politinės srovės rėmuose, kita, rūpindamasi lietuvių tautos išlikimu ir įgyvendindama tautinės, demokratinės valstybės idėją, reiškėsi po pirmiejių (LDP, LSDP, liaudininkų) vėliava. Tačiau abiejų veiklos vardiklyje tebebuvo žodis "Lietuva" ir kartis nuo karto jos vėl neišvengiamai susitikdavo. Buvo dar po autonomistų "Gazeta Wilenska" ir "Lietuvos žinios", bendri pasitarimai 1908-1914 metais, bendros pastangos įkurti Lenkų-lietuvių Informacinio biuro Vilniaus sekciją 1915 m. kovo-balandžio mėnesiais, bendri karštingiškai ieškojimai kritiškų 1918 metų gruodyje, ... pagaliau ir 1940 metų balandžio konsultacijos, M.Riomertiui vadovaujant.

Literatūra:

¹ Römer M. Dziennik rok 1915 - marces-kwiecien // Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius [toliau MAB RS]. - F.138.-B. 2232.-L.46.

² [L.Abramovičius] Kraj i narod // Przegląd Wilenski. - Nr.13. - 19.08.1923.

³ Jozef Mackiewicz. Ija žaluje, že go niema // Gazeta Codzienna - 1940.02.25.

⁴ Jurkiewicz J.Rozwoj polskieji mysl politycznej na Litwie i Bialorusi w latach 1905-1922. - Poznan, 1983. Bardach J.Odawnej i niedawnej Litwie. - Poznan, 1988. Losowski P. Po tej i tamtej stronie Niemna. - Warszawa, 1983.

⁵ Булот А. Литовшы. - С-Пб. 1909. - С.19. Wasilewski L. Litwa i Bialorus. Przeszlosc-terazniejszosc - tendencja rozwojowe. - Lwow, 1937. - S.345-346; Römer M. Römer-Oxenkovskaja E. Poliki // Формы национального движения в современных государствах. - С-Пб. 1910. - С.375-376. Kairys S. Tau Lietuva. - Boston, 1964. - P.123.

⁶ Jurkiewicz J. Demokraci Wilenscy w latach 1905-1914 (Zarys dialalnoci i mysl politycznej) // Acta Baltico-Alawica. - XV. - S.162.

⁷ Общественное движение на полских землях. Основные идейные течения и политические партии в 1864-1914 г. г. - М., 1988. - С.185.

⁸ Tomaszewski J. Kresy wshodnie w polskiej mysl politycznej XIX i XX w. // Polska mysl polityczna XIX i XX wieku. - t. VI. - Między Polską etniczną a historyczną. - Wroclaw, 1988. - S.105.

⁹ Suleja W. Kresy Wshodnie w mysl politycznej polskiej irredenty (1864-1914) // Ten pat. - P.177.

- 10 Ten pat.
- 11 Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas) // Varpas. - 1902.-Nr.12.-P.258; 1903.08.15 / 16. LDP seimo protokolas // Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau - VU MBRS) F.1.-B.F.614.-L.61.
- 12 Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie. - Krakow, 1906.-S.20-22.
- 13 Kulakauskas A. "Šaka, atskilus nuo tautos..." // Sietynas.- Nr.3. - V., 1988. - P.96.
- 14 P-tis [J.Vileišis] Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa // Varpas. - 1905. - Nr.1/2. - P.3.
- 15 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II. - С.375. Jurkiewicz J. Demokraci Wilenscy. - Op.cit. S.162.
- 16 -j-a [Adomaitis J.] Prisipažinkime // Varpas. - 1890. - Nr.6. - P.82; A-S. [Višinskis P.] Prie lietuviškai-lenkiškojo klausimo Lietuvoje // Višinskis P. - Raštai. - V., 1964. - P. 71-86. (Spausdinta "Varpe". - 1903. - Nr.9
10); A-S [Višinskis P.] Lenkų bažnyčia Lietuvoje // Varpas. - 1901. - Nr.2.-P. 16.; A-S [Višinskis P.] Užmanymas // Varpas. - 1903. - Nr.8.-P.180-181.
- 17 Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas) // Op.cit. - P.258; Demokratas [Višinskis P.] Demokrato balsas // Varpas.-1905.-Nr. 9/10.-P.93.
- 18 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II // Op.Cit. - P.367; Jurkiewicz J. Demokraci Wilenscy w latach 1905-1914. - S.158.
- 19 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II. - Op.cit. - С.367.
- 20 Kulakauskas A. Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas // Literatūros teorijos ir ryšių problemos. Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje. - V., 1989. - P.24-25, 26, 33.
- 21 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II. - Op.cit. - С.364-365; Autožyciorys profesora Michala Römera // MAB RS-F. 138.-B. 2262. - L.8-9; Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie. - S.12-13. Panašios nuomonės laikosi ir J.Bardachas knygoje "O dawnej i niedawniej Litwie" plačiau analizavęs šiuos klausimus ir išdėstęs savo samprotavimus skyriuose: "O swiadomosci narodowej polakow na Litwie i Bialorusi w XIX-XX wieku", "Krajowcy, federalisci, inkorporacionisci".
- 22 Miknys R. Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888-1905 m. // Lietuvos TSR MA Darbai. Serija A. - 1988. - T.3 (104).- P.60-61.
- 23 Toliušis Z. Jonas Vileišis (1872.I.1-1842.VI.1) Trumpa biografija // Lietuvos Nacionalinė M.Mažvydo biblioteka Rankraščių skyrius // Toliau - NB.RS / - F.66.-B. 33.-L.32.
- 24 Vileišis J. Advokato Vrublevskio atminčiai // MAB RS. - F. 12.-B. 2528.-L.3.
- 25 Bardach J. O dawnej i niedawniej Litwie. - S.270; Jurkiewicz J. Min.str.-S.162.

26 Hel Rom. [Römer E.]. Sp. Tadeusz-Stanislaw Wroblewski // Kurjer Wilenski. - 10.lipca. 1925 r. N.152.

27 Toliušis ž. Lietuvos masonai // MAB.RS.-F.29.-B.1232.-L.5

28 Römer M. Dziennik rok 1911 (T.3) // MAB.-RS.-F.138. - B.2228. - L.13.

29 Liudwik Kszywicki (M.Römerio ir M.Biržiškos 1937 metais parašyti straipsniai) // MAB RS. - F.138. - B.2279. - L.1-4; 1901 m. spalio 25 d. P.Višinskio laiškas Liudvikui Kšivickiui. // Višinskis P. - Raštai. - P.398-401.

30 1903 m. rugsėjo 3 d. P.Višinskio laiškas M.Zauniūtei ir laiško komentaras // Višinskis P.- Raštai. - P.465.

31 Kairys S. Tau, Lietuva. - P.117.

32 Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė // NB. RS. - F.66. - B.13. - L.14. (šiuos savo atsiminimus F.Bortkevičienė papasakojo Z.Toliušui 1942 m.).

33 Bendradarbių sąrašas // Gazeta Wilenska. - Sroda d. 28 (15) lutego. Rok 1. 1906. - Nr.1. - S.1.

34 Redakcijos programinis straipsnis // Ten pat.

35 Akta 5 1 6 zjazdow ziemskich 1905 r. w Moskwie // MAB. RS. - F.9. - B.1155. -L.38.

36 Maksimaitis M. Prof. dr. M.Rėmeris ir jo "Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos". // Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - V., 1990. - P.7.

37 Rimantas J. Petras Rimša pasakoja. (Mašinėraštis. 1-as variantas) // NB. RS. - F.47. - B.337. - L.153-154, 158.

38 1900 m. kovo 3 d. J.Vileišio laiškas J.Bagdonui (iš Berlyno) // VU MB RS. - F.1. - B.F.462. - L.9.

39 P-tis [Vileišis J.] Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa // Op.Cit. - P.2-3.

40 Ten pat. - P.3.

41 Römer M. Litwa. - S.395-397.

42 1905 m. gegužės 8-9 d. LDP suvažiavimo nutarimai // VU MBRS. - F.1.-B.F.614.-L.121.

43 Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė // Op.cit. - L.14 [Abejojame, ar visi, čia suminėti asmenys dalyvavo pasitarimuose. Nes apie savo tokią veiklą nieko nekalba S.Kairys, aprašydamas šiuos pasitarimus (Tau Lietuva. - P.119), bei, kaip matyti iš pasirašyto redakcijos prierašo po J.Vileišio str. "Varpo" "Lietuvių reikalavimai", ribotą informaciją apie juos turėjo tuometinis "Varpo" redaktorius J.Bagdonas (Varpas. - 1905. - Nr.4/5. - P.42.)].

44 P-tis [Vileišis J.] Lietuvių reikalavimai // Varpas. - 1905. - Nr.4/5. - P.41.

45 Ten pat.

46 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų // Varpas. - 1905. - Nr.7/8. - P.73.

47 Hel. Rom. [Römer E.]. Sp. Tadeusz - Stanislaw Wroblewski // Op. cit.

- 48 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų //
Op.cit. - P.73.
- 49 Ten pat.
- 50 Ten pat. - S.349 (Römer M. Litwa).
- 51 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų //
Op.cit. - P.73.
- 52 Ten pat. - P.74.
- 53 Ten pat. Römer M.Litwa. - S.349-350.
- 54 Ten pat. - P.351.
- 55 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų //
Op.cit. - P.74.
- 56 Ten pat. - P.74-75.
- 57 Ten pat.